

İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt / Vol: 7, Sayı/Issue: 3, 2018

Sayfa: 2000-2011

Received/Geliş: Accepted/Kabul:

[21-05-2018] – [03.-09-.2018]

Küresel Gelişmişlik Farklılıklarının Kökenleri

Muhammed ORAL

Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, Coğrafya Bölümü

Dr., Karabuk University, Department of Geography

Orcid ID: 0000-0001-8608-4054

muhammedoral@karabuk.edu.tr

Öz

Küresel refah farklılıklarının kökenleri için üç küreselleşme dönemi ifade edilebilir. Buna göre *Coğrafi Keşifler* birinci küreselleşme dönemine, *Sanayi Devrimi* ikinci küreselleşme dönemine ve *1980'ler* ise üçüncü küreselleşme dönemine karşılık gelmektedir. Sanayi Devriminin son aşaması olarak görülen ve günümüz ile yakın geleceğimizi kapsamına alan Sanayi 4.0 ise yapay zekadan simülasyonlara, 3D yazıcılardan arttırılmış gerçekliğe, gen teknolojilerinden uzay koloniciliğine ve madenciliğine dayanan radikal teknik dönüşümleri içermektedir ki bu durum toplumsal refah perspektifinin sebebi ve sonucu olarak ayrı bir önem taşımaktadır. Bu çalışmanın amacı, coğrafya alanında oldukça sınırlı olarak değinilen günümüzde toplumlar arasındaki (gelişmiş dünya ve diğer toplumlar) refah düzeylerinin kökenlerine inebilmek/coğrafi-tarihi kırılma noktalarını ortaya koyabilmektir. Çalışmada, stratejik öneme sahip içinde pek çok fiziki, beşeri ve ekonomik coğrafi olguları barındıran tarihi dönemeçlerin refahın kökenleri ile ilişkisi analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda betimsel araştırma yöntemi kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gelişmişlik Farklılıkları, Coğrafi Keşifler, Sanayi Devrimi, Doğal Kaynaklar, Sanayi 4.0

Origins of Global Development Differences

Abstract

Three periods of globalization can be expressed for the origins of global welfare differences. Geographical Discoveries corresponds to the period of first globalization, Industrial Revolution corresponds to the second globalization period and 1980's corresponds to the third globalization period. Industry 4.0, which is regarded as the last stage of Industrial Revolution and encompasses our immediate future, includes radical technological transformations based on artificial intelligence simulations, increased reality from 3D printers, space colony and mining from gene technology. The aim of this study is to be able to descend into the roots of the prosperity levels between the societies (the developed world and other societies) / geographical-historical breakpoints today which are very limited in geography. This study analyzes the relation of the historical turnovers, which have many physical, human, and economic geographical facts with the origins of the welfare have strategic importance. In this context, descriptive research method is used.

Keywords: Development Differences, Geographical Discoveries, Industrial Revolution, Natural Resources, Industry 4.0

Giriş

Küresel refah düzeyindeki farklılıklar toplumları gelişmiş, gelişmekte olan ve en az gelişmiş/geri kalmış toplumlar olarak sınıflara ayırmaktadır. Az gelişmişlik ve kalkınma konusu İktisat biliminin en önemli araştırma alanlarından biridir. Toplumlar arasında, kökeni esasen geçmişe dayanan farklılıklar iktisat biliminin bu konuyu yalnızca temel ekonomik göstergelerle, matematikle ve ekonometri gibi tekniklerle izah edemeyeceğini ortaya koymaktadır. Çünkü insan-mekân ilişkisi dünyanın her yerinde eşit/değişmez değildir. Bu anlamda coğrafi bağlamda düşünüldüğünde konuyla ilgili olarak Kurumsal İktisat ve Yapısalcı İktisat Okullarının yaklaşımlarına yer verilmiştir.

Kurumsal İktisat Okulunun temel yaklaşımına göre, ekonomik olaylar ve insanın ekonomik davranışları, ait oldukları toplumun sosyal, siyasal, kültürel durumundan bağımsız düşünülemez. T. Veblen, W.C. Mitchell, D. North gibi iktisatçılar ekonomik gelişmede *kural ve kurumların önemi* üzerinde durmuşlardır. Bununla birlikte az gelişmişliğin ortaya çıkışı ve evrimi konusunda Latin Amerika Okulu olarak da bilinen Yapısalcı İktisat Okulu önemli bir yaklaşıma sahiptir. Yaklaşımın öncüsü R. Prebisch *merkez-çevre* kavramlarını öne sürmüştür. Buna göre dünya, birincil mal üreticileri ve ihracatçıları olan azgelişmiş (çevre) ülkelerden ve sanayi mal üreticisi ve ihracatçısı olan gelişmiş (merkez) ülkelerden oluşmaktadır. Çevre ülkeler ile merkez ülkeler arasındaki serbest ticaretin, geleneksel dış ticaret kuramında iddia edilen aksine, ülkeler arasında karşılıklı fayda sağlamadığı ve hatta çevre ülkelerden merkez ülkelere gelir aktarımına yol açtığı savunulmaktadır. Söz konusu yaklaşıma göre, çevredeki hammadde ihracatına yönelik yapı kırılmadıkça azgelişmişlik sorunu çözülemeyecektir. Bu anlamda yapısalcı yaklaşım, ekonomiye devlet müdahaleleriyle birlikte ithal ikameci sanayileşme politikalarını (devlet eliyle ve içe dönük sanayileşmeyi) önermektedir (Yüksel, 2013:69). Her iki yaklaşım da az gelişmişliğin/geri kalmışlığın sebeplerinin/kökenlerinin anlamlandırılması noktasında yaklaşımlar sunmaktadır. Ancak bu konu *çok daha uzun bir tarihsel evre içinde coğrafi bağlamda ele alınmıştır*. Bu yüzden konu iktisat kuramları üzerinden tartışılmayacaktır. Ancak az gelişmişlik ve kalkınma konusunda bahsi geçen iktisat kuramlarına değinmenin analiz açısından faydalı olacağı düşünülmüştür.

Coğrafyacıların konuya olan ilgisi ise küreselleşme süreciyle bağlantılıdır. 1960'lar ve 1970'lerde coğrafya alanında küresel çalışmalara olan ilgi artmıştır. Bu ilgi daha sonra küresel çevre ve küresel çevre sorunlarına, çokuluslu şirketlerin küresel kapsamlarına ve küresel eşitsizlik sorununa yönelik bir ilgiye dönüşmüştür (Ritzer, 2011:522). Bu bağlamda coğrafi perspektifte değerlendirildiğinde, yaşam standartlarına karşılık gelen farklılıkların kökenleri ise küresel eşitsizlik problemiğinin anlaşılması ve buna çözüm üretilmesi açısından her zaman önemli bir soru/sorun olarak öne çıkmaktadır. Tarihi ve mekânsal değişim ile dönüşümler, dünyadaki

sorunların *coğrafya* ve yaşam tarzlarını/ideolojileri de içine alan *kültür* eksenli olduğunu göstermektedir. Coğrafyayı burada çevresel determinizmin daha ötesinde, fiziki ve beşeri koşulların bir bütünlüğü altında ele almak gerekmektedir.

Bütün toplumlar medeniyet tarihinin en başında zengin ve fakir ayrımıyla teşekkül etmediğine göre günümüzdeki gelişmişlik farklılıkları nasıl ortaya çıkmıştır, sorusu toplumlar arasındaki gelişmişlik farklılıklarının her zaman bir problematik olduğunu ortaya koymaktadır. Aynı zamanda bu durum küresel refah düzeyi ile bunun bilim, teknik ve sanat gibi alanlardaki yansımalarının geleceğe de yön vermesine neden olmaktadır. Dolayısıyla böyle bir soru bugünü anlamanın ve tüm teknik üretim/gelişim/araştırma unsurlarıyla birlikte geleceği planlamanın odağına oturmaktadır.

Ponting (2012) insanlık tarihinde ilk büyük değişim olarak adlandırdığı tarımsal dönüşüm ve uygarlıkların ortaya çıkışı ile sanayi devrimiyle başlayan ve ikinci büyük değişim olarak adlandırdığı fosil yakıt kullanımını ve bu kaynaklara bağımlılığı büyük bir tüketim unsuru olarak görmüş ve içine bitki ve hayvan kaynaklarının kontrolsüz kullanımını da alan çevre tahribatlarının boyutundan bahsetmiştir. Bu durum yukarıda belirtilen sebeplerle belli bir gelişmişlik düzeyine gelmiş toplumları daha ileriye götürürken ekonomik, teknolojik, siyasi kültür anlamında geride kalan toplumları daha da yoksullaştırmış ve zengin-fakir ayrımının rijit/belki de telafi edilemeyecek sonucunu üretmiştir. Ayrıca Ponting, kıtaların yeryüzündeki hareketlerin ve iklim gibi sebeplerin insanlık tarihini derinden etkilediğini belirtmiştir ki coğrafya her koşulda belirleyici bir etmen olarak öne çıkmaktadır. Diamond (2016) ise küresel gelişmişlik farklılıklarının ortaya çıkışını Papua Yeni Gine örneğinden başlayarak incelemekte, insanların farklı kıtalarda farklı hızlarda gelişmesini coğrafi faktörlere bağlamaktadır ki bunu çevresel determinizm perspektifinde ele almaktadır. Ancak küresel eşitsizliğin temellerini yalnızca çevre-iklim koşullarına bağlamak doğru bir sonuca götürmeyecektir.

Coğrafya/mekân/sınırlar/uzanış yönü (doğu-batı, kuzey-güney) ile birlikte toplumsal iş ahlakı ve devletin yönetim biçimi ile devletin merkezîyetçi bir anlayışla kurumsal bütünlüğe kavuşması/işleyişi gelişmişlik düzeylerinin dünyada homojen bir görünümde gerçekleşmesini engelleyen süreçler olarak ortaya çıkmış durumlardır.

Acemoğlu ve Robinson (2014) ise bölgeler arasındaki gelişmişlik farklılıklarının iklim de dahil olmak üzere coğrafi olmadığını bu durumun toplumların siyasi ve ekonomik kurumlarının işleyişinden kaynaklandığını ortaya koymaktadırlar. Bunu kapsayıcı (inclusive) ve sömürücü (extractive) kurumların ayrımına bağlayan yazarlar; kapsayıcı kurumlarda hak, hukuk,

eşitlik gibi demokratik kavramların korunduğunu belirtirken, sömürücü kurumlarda ise yönetimlerin baskıcı ve özel kişi/kişiler elinde bulunduğunu ifade etmişlerdir. Bu bağlamda toplumdaki *özel statülerin çözülmesi* ve *aristokrasinin bitişi* aydınlanma ve gelişme ortamı hazırlamıştır. Görüldüğü üzere, bir bütün olarak değerlendirildiğinde *küresel gelişmişlik farklılıkları; coğrafya, kurumların ortaya çıkışı/işleyişi ve buna bağlı olarak oluşan hammadde-pazar-finance-tüketim* denkleminde anlaşılmaktadır.

Ekonomik faaliyetlerin tarım ve ticarete bağlı olduğu dönemlerde -ki bu sürecin Coğrafi Keşiflere kadar devam ettiği söylenebilir- toplumlar arasındaki refah düzeyleri arasında belirgin farklılıklar bulunmamaktaydı. Coğrafi Keşiflerin zeminini oluşturan dönem olan Haçlı Seferleri, Avrupalı Katolik Hristiyanlar tarafından 1096-1272 yılları arasında dini liderleri Papa'nın talebi üzerine; dini (Kudüs'ü ele geçirmek), siyasi/askeri ve ekonomik getiriler sağlamak ve Doğu'nun zenginliklerini ele geçirmek için Müslümanların üzerine düzenlediği saldırılardır. Haçlı Seferleri neticesinde Avrupalılar, Müslümanlardan pusula, barut, kâğıt ve matbaayı öğrenmişlerdir. Bu durum Coğrafi Keşifler için hayati bir kazanım sağlamıştır. Bu yüzden toplumlar arasında ortaya çıkan ekonomik ve teknolojik farklılıkların en belirgin yaşandığı süreç Coğrafi Keşiflerle birlikte gerçekleşmiştir. Çünkü bu dönem yeni coğrafyaları/mekânları ortaya çıkarmış ve dünya görüşünde vizyon değişikliğine fırsat tanıyan bilimsel dönüşüme ve gelişime giden yolu açmıştır. Bu bağlamda Coğrafi Keşifler, dünya ekonomik ve siyasi haritası ile sistemlerin değişmesine, yeniliklerin yaratılmasına imkân vermiştir. Gemilerle taşınan zenginlikler burjuva sınıfını, devrimleri ve ulus devletleri ortaya çıkarmıştır (Mütercimler, 2017).

Her ne kadar siyasi/askeri olarak Haçlı Seferleri başarı sağlayamasa da elde edilen söz konusu teknolojik kazanımlar Avrupalıların hızlı bir kalkınma sürecine girmesine olanak tanımıştır ki bu süreçte Avrupa insan hakları ve demokrasi konusunda da önemli gelişmelere sahne olmuştur. İngiltere Kralı John tarafından 1215 yılında imzalanan/imzalanmak zorunda kalınan Magna Carta (Büyük Özgürlük Fermanı) (Kralın sınırsız yetkilerinden feragat etmesi ve hukukun üstünlüğünün kabulü) belgesi de İngiltere'de parlamenter demokrasiye atılan en büyük adım olarak görülmektedir. Yaşanan bu durumlar, Coğrafi Keşiflerle birlikte Rönesans ve Reform hareketlerine ortam hazırlamıştır. Yeni Çağ kapatıp Yakın Çağ başlatan Fransız Devrimi de bu süreçlerin yani aydınlanmanın ve toplumsal tepki hareketinin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Coğrafi Keşiflerin esasen haçlı seferlerindeki özellikle ekonomik başarısızlığın ortadan kaldırılmasında önemli bir misyon üstlenmesi hedeflenmiştir. Ekonomik açıdan elde edilen başarılar siyasi ve askeri anlamda avantajlar sunar ki bu durum tarihsel dönemlerde ekonomik sistemler arasında farklılıklar bulunsa da yaşanmıştır.

Elbette toplumsal gelişmişlik düzeylerinin belki de geri dönülemez biçimde açılmasını sağlayan en önemli sebep Sanayi Devrimi olmuştur. Bu

endüstriyel devrim öylesine büyük bir ekonomik, sosyal, teknolojik değişimlere neden olmuştur ki, Fukuyama (2015:33); Sanayi Devriminin temel kazanımları; demir ve çelik, içten patlamalı motor ile uçağın icadı olmasaydı, 20. yüzyılın bütünsel savaşlarının da olmayacağı düşüncesini öne sürmüştür. Yalnızca klasik üretim faktörleri emek, sermaye ve hammaddenin bir noktaya kadar üretimin gerçekleşmesini sağladığı görülmüş bu yüzden de üretimi *sürekli* kılmak için klasik üretim faktörü olan hammaddenin bulunduğu az gelişmiş bölgeler küresel düzlemde adeta bir satranç tahtası haline dönüşmüştür.

Bugün batı toplumları toplam dünya nüfusunun yaklaşık %20'sini oluştururken, küresel GSMH'nin ise yaklaşık %50'sini oluşturmaktadırlar. Toplumlar arasında oluşan bu refah farklılıkları küresel eşitsizlikleri de beraberinde getirmiştir. Böylece ülke ve toplum boyutunda değerlendirildiğinde; iklim ve çevre sorunları (insan faaliyetlerinin bir getirisi olarak gelişmiş dünyanın iklim ve çevre tahribatında aktör olması), su sorunları, gıda ve açlık problemleri, nüfus artışı ve mülteci sorunları, eğitim sorunları, sağlık sorunları, etnik sorunlar, terör sorunları, güvenlik endişeleri, enformasyon ve bilişime erişimdeki sorunların tümü küresel eşitsizliklerin getirdiği farklılıklardan kaynaklanmaktadır. En sade şekilde örneklendiğinde, küresel problemlerin en yüksek olduğu coğrafyalar en az gelişmiş ya da gelişmekte ülkeler iken, gelişmiş ülkeler küresel problem oranlarının en az olduğu coğrafyalardır.

Doğal Kaynakların Elde Edilmesi Problematığı/Alan Kazanımı

Tarihi dönemler incelendiğinde ekonomik açıdan zayıf toplumlar siyasi olarak da başarısız neticelerle karşılaşmışlar ve güçlü olan devletlerin kontrol sahasına girmişlerdir. Ayrıca C. Darwin'in *doğal seleksiyon* yaklaşımını devlet organizmasına uyarlayan F. Ratzel, devletin yaşaması için sürekli güçlü olması gerektiğini bunun için de devamlı alan kazanması/genişlemesi gerektiğini ifade etmiştir.

Geçmişten günümüze tarihsel süreçler itibariyle devletlerin toprak/alan kazanma ve doğal kaynakların elde edilmesi mücadelesi her zaman uluslararası savaflara ve sorunlara sahne olmuştur. Örneğin Mezopotamya'da Sümerlerin kuruluşu ile başlayan kültürel birikim, sonrasında bu bölgede ortaya çıkan çok sayıda devlet (Akadlar, Elamlılar, Babiller, Asurlular gibi) tarafından medeniyet sahasına dönüşmüştür.

Bu yüzden medeniyetin beşiği olarak ifade edilen bölge, üzerinde tarım toplumuna yani dünyada ilk yerleşik hayata geçişin de olduğu mekândır¹.

Bölge, bugünkü Irak, Suriye, Lübnan, İsrail ve Ürdün'ü kapsayan ve Bereketli Hilal olarak adlandırılan bölgedir. Dünyanın çeşitli bölgelerinde Mezopotamya'daki gibi tarımsal faaliyetlere ve yerleşik hayata geçiş sürecinde öncü olan bazı sahalar bulunmaktadır ki bu mekânlar söz konusu özelliklerinden dolayı gen bölgeleri şeklinde ifade edilmektedir.

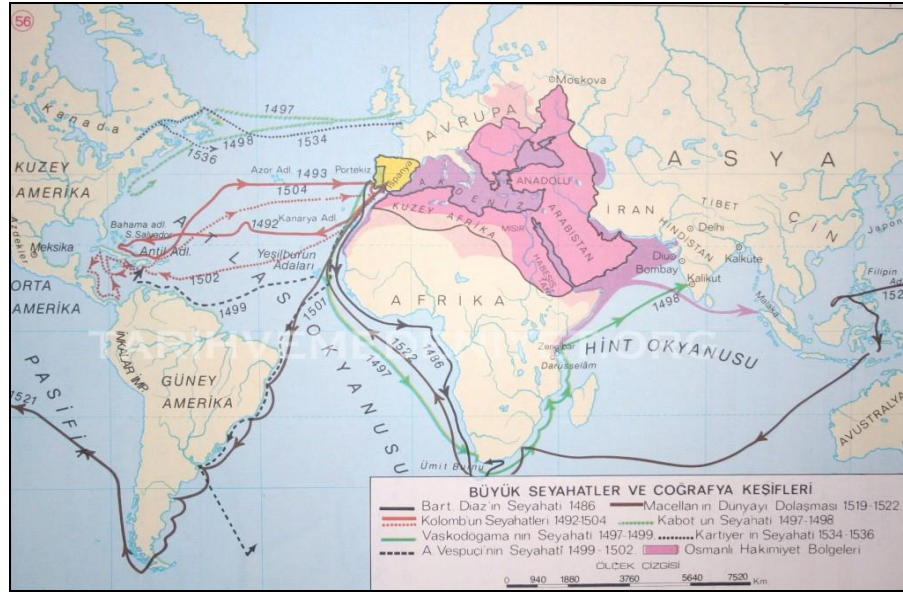
Orta Doğu bölgeleri ve Orta Amerika olmak üzere, Güney Doğu Asya ile Afrika'da Etiyopya ve Rudolf Gölü dolayları büyük gen bölgeleri olarak değerlendirilmektedir. Mezopotamya, Anadolu, Nil Vadisi'nde başta Asvan dolayları olmak üzere İndus ve Ganj boyları ile Kuzey Çin ovalarında Sarı Irmak ve Gök Irmak boyları toplumların tarım kültürüne ve ilk yerleşik yaşam düzenine geçmeye başladığı coğrafyalardır (Doğanay ve Altaş, 2013:16). Neolitik dönemde gerçekleşen bu gelişmeler aynı zamanda bu bölgelerde ilk kentlerin ortaya çıkmasına da olanak sağlamıştır. Milattan önce neolitik dönemden itibaren tarım toplumuna geçiş ve yerleşik yaşam kültürüyle birlikte artan toplumlar arasındaki ilişkiler ve ticari hareketler devletler arasında alan kazanma, karşı toplumun teknik ve ekonomik birikimini elde etme, doğal kaynaklara sahip olma nedenleriyle savaşlara ve mücadelelere neden olmuştur. Milattan sonraki süreçte de toplumlar arasındaki mücadelelerin temel kaynağını yine bu sebepler oluşturmuştur. Bu anlamda toplumlar arasında belirgin farklılıklar esasen Coğrafi Keşifler sonrasında çok daha belirgin hale gelmiştir. Bilinmeyen coğrafyaların keşfi ve toplumlar arasındaki mücadele (Batı toplumları lehine) *ilk küreselleşme* dönemi olarak kabul edilebilecek niteliktedir. Dönemin başlangıcında, 1400'lü yıllara girerken, dünya birbirinden kopuk ve habersiz, birbiriyle çok az ilişkisi olan ya da hiçbir ilişkisi bulunmayan farklı topluluklar ve uygarlıklardan ibaretti. Avrupa, Amerika kıtasını, Orta ve Güney Amerika uygarlıkları ve toplulukları da Avrupa kıtasını bilmiyordu. Ancak birbirine yakın Çin ve Hindistan gibi büyük ülkelerin geniş bir ticari potansiyeli mevcuttu (Haniççe, 2010:51).

Keşifler, ticaret yollarının değişmesine de neden olmuştur. Hint Deniz Yolu'nun bulunması ve eski medeniyet-yeni kıta Amerika'nın keşfiyle birlikte, Akdeniz limanları ile Baharat ve İpek Yolu eski önemini yitirmiştir - ki bu durum Osmanlı Devleti ekonomisini de olumsuz etkilemiştir. Bu anlamda yeni ticaret mekânları olarak Hint Okyanusu kıyısındaki limanlar büyük bir önem kazanmıştır. Bu çerçevede *yeni coğrafyaların keşfiyle birlikte* sömürü düzeni; teknik, sosyal ve ekonomik anlamda kurumsal bir yapı kazanmıştır. Harita 1.

¹ Burada insanlık tarihinin en eski tapınağı olarak kabul edilen Göbeklitepe'nin (Şanlıurfa) (M.Ö. 10-12 bin yıl) yerleşik hayata geçişte stratejik bir veri sunması söz konusudur. Çünkü buradaki keşfe göre avcı ve toplayıcı insan kitlesi bilinenin aksine tarımla birlikte yerleşik hayata geçmemiş, önce tapınak kurmuş sonrasında tarımsal faaliyetlere başlamış ve yerleşik hayata geçmiştir.

Harita 1. Coğrafi Keşiflerin Seyri

Kaynak: Tarih ve Medeniyet, 2009

Coğrafi Keşifler sonrasında ise altın ve gümüş başta olmak üzere değerli madenlerin Avrupa'ya getirilmesi sonucu Avrupa'da refah düzeyi artmıştır. Bu sayede ticaretle uğraşan kişiler zenginleşip burjuva sınıfını oluşturmuşlar ve sonrasında bu kişiler, zaten haclı seferleri sonrasında hayatlarını kaybetmeleri nedeniyle oldukça sayısı azalan soyluların/derebeylerin elindeki toprakları satın almışlardır. Böylece Avrupa'nın ilerlemesinde hayati bir rol oynayan kamusal düzenin sağlanması ve demokratikleşme daha güçlü bir şekilde gerçekleşmiştir.

Refah düzeyinin artışı, orta sınıfın yükselişi ve kamusal düzenin sağlanması gibi olumlu süreçler Avrupa'da bilim, kültür ve sanat alanında önemli gelişmelerin gerçekleşmesini sağladı. Rönesans ve Reform hareketleri bu durumun bir sonucu olarak ortaya çıktı. Kamusal düzen ve devlet otoritesi, demokratikleşme ve insan haklarının önem kazanması, teknik alandaki ilerlemeler, dini baskı ve sınırlandırmaların ortadan kalkması Batı toplumlarını siyasi ve ekonomik olarak ileri bir boyuta taşımıştır.

Sanayi Devrimi ise esasen bütün bu birikimin bir neticesi olarak ortaya çıkan üretim, tüketim, ekonomi, demografi, kamu yönetimi ve düzeni, kültür, sosyal yapı ve refah düzeyi gibi tüm unsurlarda etkili olan bir değişim sürecini içermektedir. Enerjinin ilk defa endüstriyel bir girdi olarak kullanılmaya başlanması, üretim sisteminin fabrikasyon usulünü almasıyla hammadde ihtiyacının artması ve üretilen ürünlerin satılarak bu döngünün sürmesi için pazar olanaklarının mümkün olduğunca geniş bir yelpazeyi

içermesi, söz konusu bu devrimin ana noktalarını oluşturmaktadır. Ayrıca bahsedilen bu durumlar *ikinci küreselleşme* olarak adlandırılabilir. Çünkü enerji, hammadde, pazar ve aynı zamanda bu durumların bir sonucu olarak ortaya çıkan finans/sermaye sistemi ekonomileri çok daha fazla bir biçimde uluslararası boyuta taşımıştır.

Bununla birlikte kısa bir süre içinde neredeyse tüm Avrupa'ya yayılan endüstriyel devrim küresel güç olabilecek devlet aktörlerinin sayısını da arttırmıştır. Sanayi Devriminin yayılış seyri için Harita 2.

Harita 2. Sanayi Devriminin Avrupa'da Yayılışı

Kaynak: Reddit, 2016

Coğrafi Keşiflerle başlayan doğal kaynakların paylaşımı, sanayileşmeyle birlikte küresel aktörler tarafından bir mücadele alanına dönüştürülerek uluslararası siyaseti yönlendiren/belirleyen bir problematik halini almış ve savaşlara giden yolu açmıştır.

1980'ler ise *üçüncü küreselleşme* olarak adlandırılabilir ve anlamlandırılabilir bir dönem olarak dünyanın her zamankinden daha fazla birbirine yaklaştığı ve Harvey'in ifadesiyle lokasyonların zaman-mekân sıkışmasına uğradığı bir duruma karşılık gelmektedir. Çok uluslu şirketlerin yaygınlaşması ve ekonomilerin ulus üstü hale gelmesi, SSCB'nin yıkılışıyla birlikte Batı ekonomilerinin küresel ekonomide daha etkin olması, medya iletişim araçlarının yaygınlaşması gibi en büyük belirleyiciler dünya toplumlarını bütünleştirme sürecine itmiştir. Toplumların siyasi, ekonomik, sosyokültürel ve teknolojik değişimler eliyle bütünleşmesine karşılık gelen küreselleşme, küresel refah düzeyi ve yoksulluk üzerinde de değişimler yaratmıştır.

1960'lı yıllarda küresel bazda zengin ve yoksul nüfus arasındaki gelir düzeyi farkı ile 1990 ve 2000'li yıllara gelindiğinde gelişmiş ülkeler lehine, geri kalmış ülkeler aleyhine belirgin farklılıklar oluşmuştur. Öyle ki, 1960'ta dünyanın en zengin %20'si ile en yoksul %20'si arasındaki gelir uçurumu 1/30 oranına sahipken, bu oran 1990 yılında 1/60'a, 2000 yılında ise 1/75 seviyesine yükselmiştir (TASAM, 2006).

Bu bağlamda küreselleşme ekonomik durum itibariyle, ulus ekonomilerin küresel sisteme entegrasyonu ile ulus üstü hale gelmesiyle birlikte, refah düzeyi yüksek toplumlar için yeni pazar ve yatırım/üretim alanları ve söz konusu coğrafyalara ait doğal kaynakların kazanımı olarak ortaya çıkarken, yoksul ya da gelişmekte olan toplumlar için daha çok tüketim araçlarının elde edilmesine dayanan bir sisteme dönüşmüştür. Bu durum diğer küreselleşme unsurlarını da etkilemiştir. Dolayısıyla küreselleşmenin sağladığı bu ekonomik yararlarla beraber zaten teknik kabiliyetleri de elinde bulunduran küresel aktörler siyaset ve kültür alanlarında da belirleyici olmuşlardır. Bugün popüler kültür ürünü olarak ya da kültürel yozlaşma süreci olarak ortaya çıkan unsurların kaynağının pek çoğunu söz konusu bu küresel aktörler oluşturmaktadır. Bu çerçevede mevcut durumda, yoksul bir toplumun ya da gelişmekte olan bir toplumun kültürel unsurunun yaygınlaşması ve kabul görmesi refah toplumlarına göre çok daha güç bir olasılıktır.

Almanya'da 2011 yılında bir endüstri fuarında, Hannover fuarında, ortaya atılan ve Endüstri 4.0 ya da 4. Sanayi Devrimi olarak belirtilen, sanayi devriminin son aşaması olarak kabul edilen, içinde bulunduğumuz süreci ve geleceği ifade eden bir kavram olarak şekillendirici bir güce sahiptir/olacaktır.

Endüstri 4.0'ın ortaya çıkışı şu sürece dayanmaktadır; pazarların doygunluğa ulaştığı dönemde gelişmekte olan ülkeler, özellikle Çin, sanayileşmiş/gelişmiş ülkeler için önemli bir pazar olarak görülmüştür. Ancak ilerleyen zamanda Çin, büyük bir atılım göstermiştir. İthal ettiği ürünleri değişim mühendisliği sayesinde yenileyerek endüstride önemli bir aktör haline gelmiştir. Bununla birlikte Hindistan ve Brezilya gibi ülkeler de sanayilerini geliştirerek rekabet yarışına katılmıştır. Geline bu aşamada, Almanya öncülüğündeki gelişmiş ülkeler, rekabet avantajı sağlamak ve maliyetlerini daha da düşürmek için Dördüncü Sanayi Devrimini başlatmışlardır (Pamuk ve Soysal, 2018:45).

Endüstriyel devrimlerin son halkası olan Sanayi 4.0 yine ve yeniden zenginlik ile yoksulluğun sebebi ve sonucu olacaktır. Refah toplumları ve diğer toplumlar arasındaki sosyoekonomik farklılıkların bu nedenle süreceği öngörülebilir.

Sanayi Devrimi kendi içerisinde dört aşamada değerlendirilmektedir. Bu aşamalar sanayi sektöründeki teknolojik dönüşümlerdir. Bunlardan ilki, 17. yüzyılda meydana gelen ve endüstriyel devrime götüren en önemli aşamalardan biridir. Bu dönem, Newcomen ile başlayan buhar makinesinin icadı (kendi içinde birkaç teknik ilerleme geçirmiştir, Smeaton ve son olarak James Watt'ın katkısıyla modern bir hâl almıştır) ve Arkwright'ın dokuma tezgahını icadına dayanmaktadır. İkinci dönem ise elektrik enerjisinin kullanımıyla üretimin çok daha seri hale gelmesi ve iş bölümünde uzmanlaşmayı kapsamaktadır. Üçüncü devrim dönemi ise 1970'lerde başlayan ve imalat sanayisinde otomasyon ve robotların kullanımına dayanan dönemdir. Günümüzü ve yakın geleceğimizi kapsayıp şekillendireceği belirtilen dördüncü sanayi devrimi ise siber boyutlu bir teknolojik dönem olarak yapay zekâ, büyük veri ve veri analitiği, 3D yazıcılar, nanoteknoloji, biyoteknoloji, enerji sistemleri, akıllı fabrikalar, ileri uzay çalışmaları (kolonicilik, uzay madenciliği gibi) gibi teknik ilerlemeleri içeren bir dönemdir.

Bu süreç, çağdaş otomasyon sistemini, veri alışverişlerini ve üretim teknolojilerini içermektedir. Bu devrim nesnelere interneti, internetin hizmetleri ve siber-fiziksel sistemlerden oluşan bir değerler bütünüdür. Aynı zamanda bu yapı akıllı fabrika sisteminin oluşmasında bir aktördür (TEP, 2018).

Sanayi 4.0 süreci daha önce gerçekleşen küreselleşme ve sanayi devrimi aşamalarında olduğu gibi teknik dönüşümlerin yanında sosyoekonomik değişimlere de yol açacaktır. Buna göre gelişmiş toplumlar ve diğer toplumlar arasındaki refah düzeyi farkı gelişmiş toplumlar lehine daha da büyüyebilecektir.

Sonuç

İktisadi olarak toplumlar arasındaki sosyoekonomik ve teknolojik kabiliyet farklılıkları küresel refah dengesizliklerini ortaya koyan en önemli gösterge olarak öne çıkmaktadır. Dünyada bugün mevcut bulunan pek çok küresel sorunun refah düzeyi ile bir bağlantısı bulunmaktadır. Bu anlamda İktisat bilimi içindeki sosyal yaklaşımlar çok daha önem kazanmaktadır. Ancak sosyal olguları ortaya koyabilmek için gerek tarihsel olarak gerek günümüzde *insan-mekân ilişkisi ve etkileşimi* stratejik öneme sahiptir. Bu bağlamda söz konusu süreçleri coğrafi perspektifle ele almak kaçınılmaz olmaktadır.

Sanayi Devrimini ortaya çıkaran sebepler ile söz konusu devrimden günümüze kadar olan zaman dilimini değerlendirmek küresel gelişmişlikteki kırılma noktalarını ortaya koymaktadır. Sanayi Devrimi öncesinde coğrafi keşiflerin yol açtığı sosyokültürel ve teknik yenileşme hareketleri ki bu durum deniz yoluyla dünyanın çeşitli yerlerine ulaşılmasını olanak tanımış ve Avrupa'ya altın madeni getirilerek bir refah toplumu oluşmaya başlamıştır. Bunun sonrasında Avrupa'daki Reform ve Rönesans

hareketlerinin ortaya çıkardığı Aydınlanma Dönemi (eski, değişmez olarak kabul edilen düşünce sisteminin yıkıldığı -sorgulanmaya başladığı-, artık bilginin önem kazandığı bir dönem) Sanayi Devrimine kapı aralayan gelişmeler olmuştur. Dolayısıyla bu endüstriyel devrim aniden gelişme sağlamış ve gerçekleşmiş bir süreç değildir (Aydın ve Oral, 2016:904-905). Bütün bunlar gelişme aşamalarının parçalarıdır. Ayrıca 1980'lerle birlikte başlayan teknokültürel küreselleşme de bu sürecin bir devamıdır.

Bahsi geçen üç küreselleşme dönemi, küresel refah farklılıklarının ortaya çıkışını doğrudan etkilemiştir. Ayrıca endüstriyel devrimin son aşaması olarak kabul edilen Sanayi 4.0, gelecekte de bu farklılıkların büyüyebileceğini göstermektedir.

Bu çerçevede gelişmiş toplumlar dışındaki toplumların günümüze kadar ortaya çıkmış küreselleşme hareketlerinden yola çıkarak geleceğe yönelik inovatif ve rekabetçi politikalar üretmesi kaçınılmazdır.

Küresel ekonomide yer tutmak aynı zamanda küresel siyasette de var olabilmek/sömürülmemek/doğal kaynaklarına sahip çıkabilmek anlamı taşımaktadır. Bu anlamda ileri uzay çalışmaları, insanın nesneyle etkileşimi ve 3D ile esnek üretimin son aşamasını içeren yeni bir endüstriyel döneme girilirken gerek gelişmekte olan ülkelerin ekonomik, teknolojik ve siyasi mevcut birikimlerini kullanarak ilerlemesi gerek geri kalmış toplumların bir an önce sistemli bir şekilde kalkınmaları için eğitim ve Ar-Ge yatırımları gibi stratejik politikaları hayata geçirmeleri gerekmektedir.

Tarih boyunca herhangi bir medeniyeti diğer medeniyetlerden farklı kılmış onları daha ileri taşımış süreçler tarihi ve coğrafi unsurların gidişatını belirlemiştir. Söz konusu belirleyiciler gelişme ve kalkınmanın anahtarını oluşturmuş ve oluşturmaya da devam etmektedir. Bunlar; demokratik bir rejimin varlığı/demokrasi kültürünün ve varlığının sürdürülmesi, her alanda yenilikçi düşünce ortamının varlığı, inovasyon ve rekabet gücü için bilime/Ar-Ge'ye yatırım, hukukun üstünlüğü ilkesinin devlet organizasyonunun temelini teşkil etmesi, özel mülkiyet haklarının korunması, kamusal düzen konularının çözüme kavuşturulması, iş ahlâkına sahip bir toplum yapısı yaratmak şeklinde sıralanabilir.

Kaynakça

Acemoğlu, D. ve Robinson, J.A. (2014) *Ulusların Düşüşü*, (çev. F.R.Velioğlu). Doğan Kitap Yayıncılık, İstanbul.

Aydın, F. ve Oral, M. (2016) "Yenilikçilik ve Teknoloji İlişkisi" *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:9, Sayı:42, s.903-910.

- Diamond, J. (2016) *Tüfek, Mikro ve Çelik*, (çev. Ü. İnce), Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) Yayını, Ankara.
- Doğanay, H. ve Altaş, N.T. (2013) *Doğal Kaynaklar*, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara.
- Fukuyama, F. (2015) *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, (çev. Z. Dicleli), Profil Yayıncılık, İstanbul.
- Hanılçe, M. (2010) "Coğrafi Keşiflerin Nedenlerine Yeniden Bakmak", Tarih Okulu, Sayı:7, s. 47-70.
- Mütercimler, E. (2017) *Geleceği Yönetmek ve Kazanmak İçin Stratejik Düşünme*, Alfa Yayıncılık, İstanbul.
- Pamuk, N.S. ve Soysal, M. (2018) "Yeni Sanayi Devrimi Endüstri 4.0 Üzerine Bir İnceleme", *Verimlilik Dergisi*, Sayı:1, s 41-66.
- Ponting, C. (2012) *Dünyanın Yeşil Tarihi*, (çev. A. Başçı), Bilnet Matbacılık, İstanbul.
- Reddit (2016) "Spread of The Industrial Revolution", https://www.reddit.com/r/MapPorn/comments/43z7tr/spread_of_the_industrial_revolution_743x552/, Erişim Tarihi: 16.03.2016
- Ritzer, G. (2011) *Küresel Dünya*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Tarih ve Medeniyet (2009) "Haritalı Genel Tarih Kronolojisi" <http://tarihvemedeniyet.org/2009/09/haritali-genel-tarih-kronolojisi-3.html/2>, Erişim Tarihi: 07.03.2018
- Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi (TASAM) (2006) "Küreselleşmenin Boyutları ve Etkileri", http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/211/kuresellesmenin_boyutlari_ve_etkileri, Erişim Tarihi: 13.03.2018
- Türkiye'nin Endüstri 4.0 Platformu (TEP) (2017) "Endüstri Tarihine Kısa Bir Yolculuk" <http://www.endustri40.com/endustri-tarihine-kisa-bir-yolculuk/>, Erişim Tarihi: 13.03.2018
- Yüksel, C. (2013) *Yapısalcı İktisat ve Mali Uyum*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

